

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI MÜŞAVERE KURULU KARARLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Necmi UYANIK *

Özet

Türkiye’de CHP’nin tek parti geleneğinden sonra Demokrat Parti (DP) döneminde kurumsal açıdan Diyanet İşleri Başkanlığının rolü, “değişim, toplum ve din açısından” önemli olmuştur. Laik cumhuriyetin siyasi dönüşümüyle birlikte toplumsal açıdan 1960’lar Türkiye’inde yaşanan gelişmelerin bu anlamda büyük önemi vardır. Konu çok özel olarak günümüz açısından, DP eksenli Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki Müşavere Kurulunca alınan kararlar, yaşanan değişimin içeriğiyle ilgili olarak önemli bilgileri tartışma zeminine çekmektedir.

Bu makalede, bahsedilen dönemde, ilgili kurula yansıyan sosyal ve bazı teknolojik konular değerlendirilmiştir. Özellikle, DP devri Müşavere Kurulu kararlarında, sosyal meselelerde devrin şartları gereği laik yapıya uygun, çağdaş cevaplar verilmeye gayret edildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Diyanet İşleri Başkanlığı, Müşavere Kurulu, Demokrat Parti, Din ve Değişim.

AN EVALUATION OF THE DECISIONS OF THE PRESIDENCY OF RELIGIOUS AFFAIRS’ CONSULTATION BOARD IN DEMOCRAT PARTY PERIOD

Abstract

In Turkey, following the one party era of CHP, the institutional role of the Presidency of Religious Affairs in Democrat Party (DP) period became important in terms of “change, society and religion”. With the political transformation of secular republic, the incidents experienced in 1960s are, in this sense, of great importance from the societal perspective. The subject specifically provides a base for discussing the decisions made by DP-driven Presidency of Religious Affairs’ Consultation Board and the important information regarding the content of the changes experienced from today’s viewpoint.

In this article, some social and technological issues concerning the board in the given period have been evaluated. Especially in the decisions of the Consultation Board in DP period, it was seen that an effort was made to give contemporary answers regarding social issues as

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
necmiuyanik@hotmail.com.

86• TÜRKiYAT ARAŖTIRMALARI DERGiSi

required by that period's conditions in accordance with secular structure.

•

Key Words

Presidency of Religious Affairs, Consultation Board, Democrat Party, Religion and Change.

I.GİRİŞ: DEVLETİN DİNİ KONTROL ALTINDA TUTMASI BAĞLAMINDA DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ FONKSİYONU VE DEMOKRAT PARTİ

Osmanlı Devletinde, XIX. yüzyılda devletin kurtarılması noktasında din konusu çağdaşlaşma açısından önemli bir gündemi oluşturmuştur. Müslümanların “atalet”inin yaşanan İslam’ın gerileme sebepleri arasında gösterilmesi¹, sonrası itibarıyla İslam’ın gelişmeye engel olup olmadığı konusu², çeşitli yönleriyle birlikte Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e miras olarak gelmiştir. Bu noktada Ş. Mardin’in ifadeleriyle sosyal düşünce hiçbir zaman “nevzuhur” olmamıştır. Sosyal yenilikçilerin katkılarını, “ancak kendi teklifleri kurumsal ve entelektüel miraslarının çatısı içine yerleştiği zaman bütünüyle anlamı duruma gelir”³, yaklaşımıyla birlikte değerlendirmek gerekir.

Yukarıdaki tespitlerle birlikte Cumhuriyet Türkiye’sinde laiklik uygulamalarının kendine özgü bir yanı olmuştur. Bu orijinallik, Müslüman halkın dini ihtiyaçlarının karşılanmasının bir kamu hizmeti olarak görülüp, bu anlayışta dini bir örgüt kurularak dinin, tarihi şartlar içinde devletin denetimi altına alınmış olmasında saklıdır. Cumhuriyet’in kurucuları, İslamiyet’in, devleti ve siyasal iktidarı etkilemesini ve dinin tamamen özerk, devletten bağımsız olarak gelişebilen bir alan olmasını önlemek istemiş ve bu eksende siyasi bir tavır sergilemişlerdir⁴.

İsmail Kara, Osmanlı modernleşmesinin bir devamı saydığı 1919-3 Mart 1924 arası dönemi Türkiye’de din-devlet ilişkilerinin ilk evresi olarak nitelendirmektedir. Bu evrede, Milli Mücadele içindeki bazı simaların panislamist ve hilafetçi bir ruha ve söyleme sahip olması; dini hissiyatı canlandırmakla beraber, dini içerikli yayınların kalitesini arttırmış, medreseler toparlanmış, Meclis başta olmak üzere çeşitli kurumlarda ulemanın ve tarikat mensuplarının sayısı ve itibarı yükselmiştir. Yazar, 3 Mart 1924 sonrası içinse, İslamcı çevreler açısından daha karanlık bir tablo çizmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar bu dönem, iç politikada din merkezli kısıtlamalar,

¹ Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset- Makaleler 3-*, İletişim Yay., İstanbul 1995, s. 26.

² Celâl Nuri, “İslâmiyet Mâni-i Terakki midir?”, *Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 5, 19 T.evvel 1334/1918, No. 90, s. 1069-1072. Bu konu İkinci Meşrutiyet devrinde Batıcılar arasında ciddi tartışmalara döner. Bu tartışmalar için bk. Necmi Uyanık, *Siyasî Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri (İleri)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2003), s. 497-532.

³ Şerif Mardin, *Türkiye’de*, 37.

⁴ Mustafa Erdoğan, *Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji*, Liberte Yay., Ankara 2000, s. 270.

biçimsizleştirmeler, mahkemeler, göz hapisleri ve idamların görüldüğü kısmı zor ve sıkıntılı geçmiştir⁵. Ayrıca, dış politikada Hilafetin ilgasıyla yeni Türkiye'nin İslam dünyasıyla merkezi irtibat noktası olan makamın ortadan kaldırılması gerçekleştirilmiştir⁶.

Cumhuriyet ideolojisinin Batılı manada ve gerçek anlamıyla bir din-devlet ayrılığını öngörmediği açıktır. Hatta bunu kendisi için bir tehlike olarak telakki etmiştir⁷. Özellikle sosyal hayatta Kemalist rejim, dini uygulamaları ibadet yerlerinin duvarları arasında sınırlamayı amaçlamıştır. Bunun sonucunda ise, dinin devlete bağımlı kaldığı görülmüştür. Başlıca hedef ise, dini Türk halkının politik, toplumsal ve kültürel yaşamından tamamen soyutlamak olarak ortaya çıkmıştır⁸. Tek Parti döneminde uzun süre İçişleri Bakanlığı görevi yapmış olan Şükrü Kaya bir konuşmasında; *"Laiklik ile dinin memleket işlerini etkilememesini kesinleştirmeyi kastediyoruz. Diyoruz ki dinler camilerde ve ibadet yerlerinde kalsın, dışarıya çıkmaları. Dışarıya çıkmalarına izin vermiyoruz ve vermemeliyiz"* diyerek, bu anlayışı açıkça göstermektedir⁹. Bu tarz bir laiklik anlayışının sonucunda, siyasi merkezin dini alana ve giderek dini yaşantıya tahakküm ettiği bir sistem oluşmuştur.¹⁰ Bununla birlikte sistemin dozu hiçbir zaman tamamıyla din karşıtı bir anlayışa dönüşmemiştir. Atatürk, güçlü laik görüşlere sahip olmasına rağmen hiçbir zaman -bir takım istisnalar olmakla birlikte- Sovyet tipi din karşıtı propagandaya girişmemiştir. Atatürk'ün amacı İslam'ı yok etmek değil, onu kişisel inanç ve ibadet alanlarıyla sınırlandırmak olmuştur¹¹.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitişinden sonra iki partili rekabet sisteminin oluşması, Cumhuriyet tarihinde ilk kez dini konular ve Atatürk'ün laiklik politikasının kısmi revizyonu hakkında tam bir tartışmayı beraberinde getirmiştir¹². Savaş sonrası şartların ve konjonktürün de zorladığı bu çok partili sisteme geçişle birlikte, Türkiye'de din-devlet ilişkileri açısından yeni bir dönem başlamıştır. Katı laiklik anlayışının ve uygulamalarının *tadil ve tashihe*

⁵ İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam*, Dergah Yay., İstanbul 2010, s. 24.

⁶ İ. Kara, *Cumhuriyet*, s. 55.

⁷ İ. Kara, *Cumhuriyet*, s. 77.

⁸ Muhammed R. Feroze, *"Laiklikte Aşırılık ve İlmihlik"*, *Türkiye'de İslam ve Laiklik*, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 26-27.

⁹ A. J. A. Mango, *"Türkiye'de İslam"*, *Türkiye'de İslam ve Laiklik*, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 133.

¹⁰ İ. Kara, *Cumhuriyet*, s. 77.

¹¹ Uriel Heyd, *"Modern Türkiye'de İslam'ın Yeniden Dirilişi"*, *Türkiye'de İslam ve Laiklik*, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 172.

¹² Dankwart A. Rustow, *"Türkiye'de İslam ve Politika"*, *Türkiye'de İslam ve Laiklik*, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 75.

tabi tutulacağı bu süreç, Türkiye'nin dinle alakalı konularda normalleşmeye dönüşü olarak değerlendirilebilir¹³.

Tek Parti döneminde devlet, üç merkezi hükümet dairesiyle İslam'ı yakından ve resmi olarak denetlemiştir. İlk iki kurum, 3 Mart 1924'de kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğüdür. Üçüncü kurum ise Milli Eğitim Bakanlığıdır¹⁴. Bu çalışma Diyanet İşleri Başkanlığı merkezinde olacağından diğer kurumlar ayrı bir araştırma konusu olarak ele alınmalıdır.

Diyanet İşleri Teşkilatı, neredeyse, Cumhuriyetle yaşıt tarihi süresince kendisine biçilen yere ve sınırlara sadık kalarak Müslümanların din işlerine bakmaktan çok, "devletin din işlerine bakan", devletin felsefi ve siyasi temayülleri, zaman zaman baskıları doğrultusunda dini yorum yapan, halkın din anlayışını, dini yaşama biçimini dönüştürmeyi amaçlayan bir kurum olagelmıştır¹⁵. İ. Gözaydın'ın belirttiği gibi, *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ideolojik bir araç olarak benimsediği kurumlardan biri olarak temayüz etmiştir*¹⁶.

Anayasa'nın 136. Maddesine göre; "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda bütün siyasi görüş ve düşünuşlerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek (...) görevleri yerine getirir". Buradan da anlaşılacağı üzere devlet, İslam dinini, din olmaktan ziyade ulusal bütünleşmenin bir aracı olarak görmüştür. Anayasa koyucu, İslam'ı önce laikleştirmiş, sonra da onu Türkiye'nin millî "ethos"unun bir parçası hâline getirmiştir. Bir bakıma millileştirmiştir. Gerçek bir din-devlet ayrılığı yoktur. Aksine ikisinin kaynaştırılması söz konusu olmuştur¹⁷. Ali Fuat Başgil, bunu laikliğe aykırı bulmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı, bütün teşkilat ve personeliyle hükümetin emri altına girmiş ve devlete bağlı din sistemi şekillendirilmiştir. Özerk bir yapıdan bahsedilememektedir. Ona göre, bu sistem varken Türkiye Cumhuriyetine laiktir demek doğru olmayacaktır¹⁸. Hatta laikliğin tersine Diyanet İşleri Başkanlığı bütün teşkilatı ve personeliyle hükümet adamlarının emrine girmiş ve din işleri sıkı bir şekilde devlete bağlanmıştır¹⁹. Bu bakımdan Diyanet İşleri Başkanlığı, hem dini kontrol etme konusunda devletin bir araç aynı zamanda devletin siyasi, felsefi, sosyal alanda

¹³ İ. Kara, *Cumhuriyet*, s. 24.

¹⁴ Howard A. Reed, "Çağdaş Türk Müslümanlarının Dini Hayatı", *Türkiye'de İslam ve Laiklik*, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 93.

¹⁵ İ. Kara, *Cumhuriyet*, s. 78.

¹⁶ İhtar Gözaydın, *Diyanet, Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 305.

¹⁷ Erdoğan, *Demokrasi*, s. 350-351.

¹⁸ Ali Fuad Başgil, *Din ve Laiklik*, Yağmur Yay., İstanbul 1991, s. 204, 220.

¹⁹ Başgil, *Din ve Laiklik*, s. 191-192.

icraatlarını ve düşüncelerini meşrulaştırmada etken olmuştur. Kimi zaman da konu doğrudan dinle alakalı olsa bile tamamen dışarıda bırakılmıştır²⁰.

Demokrat Partiyi ortaya çıkaran faktörlerden bazıları aynı zamanda Türkiye’de din politikalarının değişiminde önemli rol oynamıştır. Demokrat Parti döneminde görülen din politikalarındaki değişimin, esasında İkinci Dünya Savaşı sonrası çok partili hayata geçiş sürecinde CHP iktidarında başladığı söylenebilir. Konuyla ilgili Diyanet İşleri Başkanlığından bir örnek verilebilir. Bu süreçte II. Meşrutiyet devri İslamcılık düşüncesinin önemli isimlerinden, halk arasında muteber bir zat olan Ahmet Hamdi Akseki’nin, İnönü tarafından Diyanet makamının başına getirilmesi ancak bu dönemin şartları hesaba katıldığında anlaşılabilir. Dönemin şartları göz önüne alındığında, bu anlaşılmayacak ya da küçümsenecek yahut yadırganacak bir durum değildir. Yine İnönü’nün 1949’da Meşrutiyet İslamcılarında Şemsettin Günaltay’ı Başbakanlığa getirmesi benzer bir hadise olarak görülebilir²¹.

Demokrat Partililer, genel olarak Atatürk’ün Batılılaşma ve laiklik hakkındaki temel politikasını benimsemiş liberal laiklerden oluşuyordu. Kemalist ilkelerden, sadece din ve devletçilik gibi birkaç konuda ayrılıyorlardı²².

Demokrat Parti, din hürriyetini temel hürriyetlerden birisi olarak sayıyordu. Parti sözcüleri, Türk toplumunun, bir İslâm toplumu olduğuna göre, vatandaşların dini ihtiyaçlarını -günlük politikaya karıştırmadan- istedikleri şekilde ve dilde yerine getirebilmeleri gerektiğine işaret etmişlerdir. DP’ye göre, laikliğin düşünce hürriyetine saygı göstererek; fakat dinin siyasi amaçlar uğruna kullanılmasına izin vermeyerek ılımlı bir şekilde uygulanması gerekiyordu²³. DP’lilere göre CHP, laikliği İslam’a karşı bir silah olarak kullanmıştı ve dinin devlet müdahalelerinden korunması gerekmekteydi²⁴. Başvekil Adnan Menderes, 29 Mayıs 1950 tarihinde TBMM’de okuduğu programında laikliği nasıl anladıklarını tarif ederek uygulayacakları siyasetin ipuçlarını vermekteydi:

“İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki layikliğin manasını biz böyle anlamaktayız.... Hakiki

²⁰ İ. Kara, *Cumhuriyet*, s. 76.

²¹ İ. Kara, *Cumhuriyet*, s. 81.

²² Feroze, “Aşırı-İlimli”, s. 36.

²³ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 356 – 357.

²⁴ Feroze, “Aşırı-İlimli”, s. 36.

layikliği dinin Devlet siyasetiyle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anlıyoruz"²⁵.

Bu yeniliklere ideolojik bir zemin hazırlamak için de iktidara geldikten sonra Kemalist reformlar, benimsenmiş -benimsenmemiş, halka mal olmuş-olmamış şeklinde bir ayrıma tabi tutulmuştur. Menderes yukarıda bahsedilen programında millete mal olmuş inkılâpların korunacağından bahsetmiştir; "...seçim beyannamemizde yazıldığı üzere, millete mal olmuş inkılâplarımızı mahfuz tutacağız."²⁶. Tarık Zafer Tunaya, bu ayırımın yapılmasıyla, Türk İnkılabı'nın bir bütün olmaktan çıkarıldığını, böylelikle birtakım inkılapların ortadan kaldırılmasına zemin hazırlandığını savunmuştur²⁷. Metin Toker'e göre, bu ifadeler, devrimlerin bir kısmını aslanın ağzına atmak anlamını taşıyordu. Bu ayırımı kimin, neye göre yapacağı ise soru işaretiydi²⁸.

DP'nin 1950 yılındaki zaferi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu olgu yalnızca iktidar partisi değişiminden çok daha önemli bir fenomendi²⁹. DP'nin 1950 seçimlerindeki bu zaferinin ardından aşırı seküler politikarlardan geri adımlar atılmaya başlanmıştır³⁰. Nitekim DP iktidarı zamanındaki gelişmeler Türk halkının politik ve toplumsal yaşamında İslam'ın yükselişinin belirginleştiğini açıkça göstermiştir³¹.

Buraya kadar verilen tarihi süreçle birlikte bu makalede, DP iktidarı döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Kurulu Kararlarının önemli bir kısmı taranarak, verilen bazı kararlar üzerinden, "din ve değişim" ekseninde tespitler yapılmaya çalışılmıştır³².

²⁵ TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, C. 1, Birleşim 3, 29 Mayıs 1950, s. 31.

²⁶ TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, C. 1, Birleşim 3, 29 Mayıs 1950, s. 30.

²⁷ Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, Baha Matbaası, İstanbul 1962, s. 224.

²⁸ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991, s. 37.

²⁹ Feroze, "Aşırı-İlmli", s. 35.

³⁰ Heyd, "Yeniden Diriliş", s. 171.

³¹ Feroze, "Aşırı-İlmli", s. 38 – 39.

³² İlgili dönemle ilgili Müşavere Kurulu kararları binleri aşan belgeleri içermektedir. Bazı kararlar fıkhi İslam esasları ile ilgilidir. Makalede bu tür esasların dışında daha çok toplumsal boyutu ilgilendiren laiklikle bağlantılı, teknolojik gelişmeler ya da değişimin dini alanla bağlantılı yönleri incelemeye tabi tutulmuştur.

II. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YÜKSEK KURUL KARARLARI EKSENİNDE DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ DİN POLİTİKALARI

A. DP'nin İslamcı Aydınları ile İlişkileri

14 Mayıs 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti, iktidarı süresince laikliği hayli liberal bir şekilde yorumlasa da, o güne kadar yapılan inkılâpların silinip süpürülmesine izin vermemiş, irtica tehlikesine karşı adımlar atmaktan, önlemler almaktan geri durmamıştır³³. Tek parti dönemi iktidarlarının uygulamalarına göre daha tavizkar davranmalarına karşın; temelde, Kemalist laiklik anlayışına sahip çıkmaya çalıştıkları söylenebilir³⁴. Nitekim Demokrat Partinin lideri ve 14 Mayıs 1950 sonrası Cumhurbaşkanı Celal Bayar da, Atatürkçülük konusunda hemen hemen kimsenin şüphe duymadığı bir isim olmuştur³⁵. Gerçekten de başta Celal Bayar olmak üzere DP yöneticileri, özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsına yönelik saldırıları hiçbir zaman mazur görmemiş ve buna yönelik önlemler almaya çalışmışlardır. Örneğin Ankara'da Zafer Alanında bulunan Atatürk heykeline Ticaniler zarar verdiklerinde bizzat Celal Bayar ve Adnan Menderes gidip heykele çelenk koymuşlardır. Hatta DP örgütünün de katılacağı, "İtıcay Telin Mitingine" izin verilmiştir³⁶. Bununla da yetinilmemiş, "Atatürk'ü Koruma Kanunu" olarak da bilinen "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun", Demokrat Parti iktidarı tarafından çıkarılmıştır³⁷.

Demokrat Parti döneminde, İslamcı aydınlar ile ilişkiler inişli çıkışlı olmuş, zamana, duruma, olaylara göre şekillenmiştir. Öncelikle Tek Parti döneminde sıkıntılı bir süreç yaşayan İslamcı aydınlar, Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle birlikte genel anlamda nefes almışlardır. Tek Parti döneminde ve çok partili hayata geçişin CHP iktidarında DİB Müşavere Kurulunun hemen her sefer hükümetin gölgesi altında kaldığı, verdiği kararların birçok sefer hükümet tarafından dikkate alınmadığı görülmektedir. Demokrat Parti iktidarıyla birlikte İslamcı aydınlar genel anlamda rahatlasa da, yine de dönem içerisindeki ilişkilerin karmaşık bir görüntüde olduğu görülecektir. Özellikle 22 Kasım 1952 gecesi Ahmet Emin Yalman'a düzenlenen suikasttan sonra ilişkilerin bozulmaya başladığı ve DP'nin, bazı İslamcıların şiddete eğilmesinden, endişe duyduğu görülebilir. Bu olayı Demokrat Parti din

³³ Karpat, *Demokrasi*, s. 366

³⁴ Gözaydın, *Diyanet*, s. 32.

³⁵ Tunaya, *İslamcılık*, s. 224; Toker, *Altın Yıllar*, s. 119.

³⁶ Toker, *Altın Yıllar*, s. 130.

³⁷ *Resmî Gazete*, Kanun No: 5816, Resmî Gazete yayım tarihi 31 Temmuz 1951, S: 7872, s. 1713.

politikaları açısından bir dönüm noktası sayanlar da vardır³⁸. Aşağıda bunun çeşitli örnekleri verilmeye çalışılacaktır.

Çok partili hayata geçiş sürecinde laiklik politikalarının yumuşamasıyla kitabını yayınlamak isteyen İslamcı çevrenin önemli isimlerinden Eşref Edip'in, *Çocuklarımıza Din Okuma Kitabı* adlı eseri dönemin CHP iktidarı tarafından yasaklatılmış ve toplatılmıştı³⁹. Üstelik DİB Müşavere Kurulu'nun kitap hakkında olumlu görüş bildirmesi Eşref Edip'in kitabına yasak getirilmesine engel olamamıştır⁴⁰. Muhtemelen Eşref Edip'in tek parti döneminin İslamcı muhalefetine önemli isimlerinden birisi olması kararın bu şekilde olmasına yol açmıştır⁴¹. Demokrat Parti döneminde de Eşref Edip'in bir eseri, kendisinin dilekçesi, Milli Eğitim Bakanlığı'nın yazısı üzerine DİB Müşavere Kurulu tarafından incelenmiştir. İnceleme sonucunda Eşref Edip'in kitabı okullarda yardımcı kitap olarak okutulmak üzere uygun bulunmuştur⁴². Yine DP döneminde DİB Müşavere Kurulu, Eşref Edip'in başyazarı olduğu *Sebilürreşad* dergisinin sayılarını takip etmiş ve sayılarının takım halinde satın alınmasını istemiştir⁴³. Ancak Yalman suikastından sonra, Eşref Edip'in "*Kara İrtica, Sarı İrtica, Kızıl İrtica*" başlıklı makaleden dolayı 5 Mart 1953'te 5 ay hapse mahkûm edildiği görülmektedir⁴⁴.

İslamcı aydınların bir başka önemli ismi Bediüzzaman Said Nursi'nin ismi de çeşitli belgelerde görülmektedir. Çok partili hayata geçiş sürecinin CHP hükümetleri döneminde, B. Said Nursi hakkında, DİB Müşavere Kurulundan çeşitli kereler bilgi istenmiş, kurul B. Said Nursi hakkında olumlu görüş bildirmiştir⁴⁵. Ancak buna rağmen Nursi'nin *Mucizat'ül Kuran* adlı eseri yasaklanmaktan ve toplatılmaktan kurtulamamıştır⁴⁶.

Demokrat Parti döneminde ise, ilk olarak 1951 senesinde B. Said Nursi'nin bir eseri -adı belirtilmemiş- jandarma tarafından müsadere edilmiş daha sonra Afyon Savcılığı konuyla ilgili olarak DİB Müşavere Kurulu'ndan bilgi istemiştir. Kurul cevabi yazısında, B. Said Nursi'nin eseri hakkında çok olumlu

³⁸ Toker, *Altın Yıllar*, s. 198.

³⁹ BCA., 030-18-01-02, Dosya 107, Klasör 103, Evrak 13.

⁴⁰ DİB Müş. Kur. Kar., 15.02.1945 tarihli kararı.

⁴¹ Serdar Kara, *Tek Partiden Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Türkiye'de Din Politikalarındaki Değişim Üzerine 1945 – 1950*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2012, s. 77.

⁴² DİB Müş. Kur. Kar., 01.12.1950 tarihli kararı.

⁴³ DİB Müş. Kur. Kar., 11.10.1951 tarihli kararı.

⁴⁴ Gözaydın, *Diyanet*, s. 35.

⁴⁵ DİB Müş. Kur. Kar., 10.07.1945 tarihli kararı.

⁴⁶ BCA., 030-18-01, Dosya 115, Klasör 77, Evrak 6.

bir görüş bildirmiştir. Kurula göre eser, Müslümanlara numune ve rehber olabilecek niteliktedir. Ayrıca idari ve içtimai açıdan bir zararı görülmemiştir⁴⁷. Ancak tıpkı Eşref Edip gibi B. Said Nursi de Yalman suikastından kısa bir süre sonra adli takibata uğramış, 23 Aralık 1952'de Samsun Ağır Ceza Mahkemesi'nde hakkında dava açılmıştır⁴⁸. Bundan sonra DİB Müşavere Kurulu kararlarında uzunca bir süre B. Said Nursi ismine rastlanılmamaktadır. Ancak 1957 senesinde B. Said Nursi'nin *Gençlik Rehberi* adlı eseri kurul tarafından incelenmiş, B. Said Nursi ve mensuplarına ait 5 çuval ve bir sandık içerisinde bulunan eserler ve bahsi geçen *Gençlik Rehberi* adlı eser sıkıntılı bir adli sürecin sonunda bilirkişi tarafından incelenerek bir sakınca görülmediği ifade edilmiştir⁴⁹. Buna rağmen, 1959 senesinin sonunda savcılık ve hâkimlik makamı tarafından B. Said Nursi'nin eserlerine yönelik DİB Müşavere Kuruluna yazı yazılmış, kurul daha önce bilirkişinin verdiği karara atıfla bir sakınca görülmediğini belirtmiş, ayrıca kitaplarda İslam dinine aykırı bir durumun görülmediğinin de altı çizilmiştir⁵⁰. Aynı yılın ortalarında, 1959 senesi Haziran'ında Isparta'da Cemil Çiçek adlı bir şahsın elinde B. Said Nursi'ye ait *Hakikat-Lemalara* dlı eser bulunmuş, Isparta Savcılığı eserin durumunu DİB Müşavere Kuruluna sormuştur. Kurul, eserin evvelce de tetkik olunarak bir mahzuru bulunmadığını beyan etmiştir⁵¹. Hemen hemen aynı günlerde Nevşehir'de Toplanma Hürriyeti Kanununa muhalefet eden zanlı Ali Akalın'ın evinde Risale-i Nur neşriyatı bulunmuş, Nevşehir Ağır Ceza Hâkimliği yazıların tetkik edilmesini kuruldan talep etmiştir. DİB Müşavere Kurulu yaptığı inceleme sonunda belirtilen eserlerin daha önce Afyon'dan gönderilen ve incelenen eserlerle aynı olduğunu belirterek, idari ve İslami hiçbir mahzur bulunmadığını belirtmiştir⁵².

B. Farklı Dinsel Gruplara Bakış Açısı

Devlet ve buna bağlı olarak DİB her ne kadar İslamiyet'i ve onun alt grubu olarak Hanefi mezhebini esas kimlik olarak benimsemiş olsa da toplumsal huzuru ve genel asayişini korumak amacıyla diğer kimliklere de görece hoşgörülü kabul etmek durumunda olmuştur. Bununla birlikte diğer kimlikler bir bakıma öteki olarak kabul edilmiş ve bu kesimlere bu nazarla bakılmıştır.

⁴⁷ DİB Müş. Kur. Kar., 16.04.1951 tarihli kararı.

⁴⁸ Gözaydın, *Diyanet*, s. 35.

⁴⁹ DİB Müş. Kur. Kar., 21.01.1957 tarihli kararı.

⁵⁰ DİB Müş. Kur. Kar., 02.12.1959 tarihli kararı.

⁵¹ DİB Müş. Kur. Kar., 06.06.1959 tarihli kararı.

⁵² DİB Müş. Kur. Kar., 01.06.1959 tarihli kararı.

DİB Müşavere Kurulu kararlarına bakıldığında çeşitli dini topluluklara yukarıda savunulan düşünceye paralel örnekler bulmak mümkündür.

Bu örnekler benimsenen anlayışa göre yakından uzağa doğru incelenecek olursa, ilk olarak Şafii mezhebine ilişkin bir belgeden bahsedilebilir. Dersiamlardan Abdullah Kazancı'nın derlediği *Şafii İlmühali* adlı eser yüksek başkanlığın isteği üzerine DİB Müşavere Kurulu tarafından incelenmiştir. Kurula göre, ülkede çoğunluğu oluşturan Hanefi mezhebine ilişkin yayımlanan eserlerde haşiye ve not şeklinde diğer mezheplerle ilgili bilgiler de verilmiştir. Bu bakımdan ilmihalin yayınlanmasına lüzum görülmemiştir. Ayrıca o zamana kadar yayınlanan ilmihallere *Hanefi İlmihali* diye ayrıca bir isim de verilmemiştir. Bu nedenle mezkûr şahsın yazısının incelenmeyerek kendisine geri gönderilmesine ve böyle mezhebi ayrılıkları alevlendirecek şeylerden uzak olunması gerektiğinin bildirilmesine 31 Ekim 1950 tarihinde karar verilmiştir⁵³. Görüldüğü üzere burada temel endişe herhangi bir şekilde ayrılık doğması ve toplumsal huzurun ve asayişin bozulmasıdır.

Ehl-i Sünnet dışı olarak kabul edilen mezheplerle ilgili belgelerden de söz etmek mümkündür. Kars Valiliğinden gelen yazıda, Şiilerin camilerde ibadet edip etmeyecekleri sorulmuş, Müşavere Kurulu yanıtında, bölgedeki Şiilerin camiye saygısızlık yaptıklarını, bu durumun vatandaşlar arasında husumet uyandırdığı bildirilmiştir. Bu nedenle Şiilerin camilerde ayin yapmaları caiz olmadığından müsaade edilmeyip men edilmelerinin lazım geldiği konusunun vilayet makamına bildirilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁴. 22 Aralık 1952 tarihinde ise Ödemiş'te Bektaşilik ayini yapıldığına dair ihbarlar üzerine hukuki makamlar DİB Müşavere Kurulundan bu konuda bilgi istemiştir. Kurul cevabında Bektaşiliğin tarihçesinin uzun uzadıya anlattıktan sonra, Bektaşilikle ilgili söylenegelen olumsuz kabul ettiği birtakım uygulamaları da belirtmiştir. Kurul kararında, bölge halkından bu kişilerin Bektaşi olup olmadıklarının sorulmasını istemiş, eğer böyleyse bunun 677 sayılı kanununun suç saydığı ayin cümlesinden olduğunu bildirmiştir⁵⁵.

DİB Müşavere Kurulu kararlarında Türkiye'de önemli bir dini azınlık olan Alevilerle ilgili belgelere de rastlanmaktadır. İncelenen belgelerde Aleviliğin devlet gözünde Sünni Hanefi inanca göre, geri planda kaldığı, ancak bununla birlikte toplumsal huzurun bozulmaması amacıyla bu inanca yönelik ayrımı önleyici bir tavırla yaklaşıldığı görülmektedir. Bu düşüncedeki çelişkilerin, Müşavere Kurulu kararlarındaki belgelere de yansdığı görülmektedir.

⁵³ DİB Müş. Kur. Kar., 31.10.1957 tarihli kararı.

⁵⁴ DİB Müş. Kur. Kar., 10.10.1957 tarihli kararı.

⁵⁵ DİB Müş. Kur. Kar., 22.12.1952 tarihli kararı.

Müşavere Kurulunun, 21 Kasım 1951 tarihinde verdiği karar incelendiğinde; EGM'nin isteği üzerine Arap harfleri ile yazılı iki risaleyi incelediğini, iki parça yazının ilkinde birtakım ayetler ve hadisler bulunduğunu, ikincisinde ise Hz. Abbas'a, Hz. Ali'ye, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e ait olduğu iddia edilen birtakım sözler ve hikâyeler yazıldığı belirtilmiştir. Ayrıca bazı uydurma resimler de ilave edilerek ve herkesin bunları yanında taşıması tavsiye edilmiştir. Kurul'a göre, bu risaleler insanları falcılığa -resimlerden dolayı daha çok batıl inançlar kastedilmek istenmiş olmalı- ve Aleviliğe tavsiye eder mahiyettedir⁵⁶. 1954 senesinin Aralık ayında Emniyet Umum Müdürlüğü'nün yazısı üzerine, *Kuran'da Hikmet, Tarihte Hakikat, Alevilerde Namaz* adlı eser kurul tarafından incelenmiştir. Kurul Alevilerin, Sünnilerden yalnızca Hz. Ali'ye meyil ve abdest konusunda ayrıldıklarını, Kur'an ve hadis konusunda bir ayrılığın bulunmadığını savunmuştur. Buna rağmen mezkûr kitapta muhtemelen yabancıların kışkırtmasıyla Kur'an'ın sarih hükümleri tağyir ve tahrif edilerek Sünni-Alevi ayrımı yaratılmaya çalışılmıştır. Dahası bu kâğıt parçasının hiçbir ilmi kıymeti olmamakla beraber Müslüman vatandaşlar arasında karışıklığa sebep olması mümkün görülmektedir. Dolayısıyla bu kâğıt parçalarının toplattırılarak tedavülden kaldırılması, sahibinin hangi nedenlerle bu işe cüret ettiği kanuni takibatla incelenmesi kurul tarafından uygun görülmüştür⁵⁷. Bir başka belgede ise, EGM'nin gönderdiği iki resimli levha incelenmiş, kurul cevabında doğrudan isim vermese de Suriye, Irak ve Anadolu havalisine yayılmış birtakım mezheplerin ve tarikatların kullandığı resimlerin propaganda amacıyla ülkeye sokulduğu ve toplattırılmasının, ayrıca bu gibi akidelerden ve hurafelerden uzak duracak din adamlarının yetiştirilmesinin gereğini bildirmiştir⁵⁸.

Diğer dinlere ilişkin konular da -özellikle de misyonerlik ve propaganda meselesi- DİB Müşavere Kurulu'nun önüne gelmiştir. EGM'nin isteğiyle Hristiyanlık üzerine yayın yapan bir dergi incelenmiştir. Kurul 2 Kasım 1951 tarihli kararında; dergide geçen Hristiyanlıkla ilgili olumlu ifadeleri, propaganda amaçlı olarak değerlendirmiştir⁵⁹. Yine 1951 senesinde EGM'nin gönderdiği bir broşür incelenmiş, broşürde Hz. İsa'nın Allah olduğunu, insan suretine girerek dünyaya geldiğini ve kendini feda ettiğini savunan bir

⁵⁶ DİB Müş. Kur. Kar., 21.11.1951 tarihli kararı.

⁵⁷ DİB Müş. Kur. Kar., 08.12.1954 tarihli kararı.

⁵⁸ DİB Müş. Kur. Kar., 28.08.1951 tarihli kararı.

⁵⁹ DİB Müş. Kur. Kar., 02.11.1951 tarihli kararı.

Hristiyanlık inancı tespit edilmiştir. Müşavere Kurulu bunu “gayrı makul” bir Hristiyanlık olarak değerlendirmiştir⁶⁰.

Yurtdışından Türkiye’ye gelen kitaplar da bu bağlamda incelemeye tabi tutulmuş, bir bakıma “şüpheli” olarak görülmüştür. Belçika’dan Türkiye’deki çeşitli adreslere gelen kitaplar Emniyet Genel Müdürlüğü’nün isteği üzerine DİB Müşavere Kurulu tarafından incelenmiştir. Kurul yazdığı cevapta, Hristiyanlığın hâlihazırdaki durumunun akıl ve mantık dışı olduğunu savunmuştur. Kurula göre, İslamiyet’in yükselişte olduğunu gören Batı dünyası, endişeye düşmüş ve bunu giderebilmek ve kendi içlerindeki tutarsızlıkları gizleyebilmek amacıyla Hristiyanlığın sevgi ve atıfet dini olduğuna dair söylemlerle misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaktadır. Türkiye’deki Türklerin, uzun zamandan beri dinden uzaklaşmakta olduklarını gören misyonerler harekete geçerek, sade bir şekilde yazılan mezkûr eserleri Efes civarındaki Türkleri, kendi gayrı makul dinlerine sapıtma ve avlama amacıyla dağıtmışlardır. Millî ve dini açıdan büyük mahzuru olan bu eserlerin yurt içine sokulmasına mani olunması ve emsallerinin de toplatılması gerekli görülmüştür⁶¹. Bu belgede görüldüğü üzere DİB Müşavere Kurulu, misyonerlik faaliyetlerine açıkça karşı çıkmış, bununla da kalmayarak, Hristiyanlık üzerine genel anlamda sert değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu belgede dikkati çeken bir başka husus da Türkiye’deki Türklerin dinden uzaklaştığının ifade edilmiş olmasıdır. Bunu tek parti döneminin laiklik uygulamalarına vaktiyle söylenemeyen gecikmiş bir tepki olarak değerlendirmek mümkündür.

Yukarıdaki örneğe rağmen, genelleme yaparak yurtdışından gelen bütün kitaplara izin verilmeme gibi bir durumdan da söz etmek mümkün değildir. Konya’da yaşayan Süleyman Altunsel’in Mısır dönüşü yanında getirdiği Arapça kitaplar da kurul tarafından incelenmiş, Hristiyanlığın aslına dair kitaplarda bir sakınca görülmemiştir⁶². Yine yurtdışından ülkeye sokulan *Mevidül-Azb fi mucizTarihül-Kiniseadlı* eser yine EGM’nin isteği üzerine DİB Müşavere Kurulunca incelenmiş, Hristiyanlığın tarihini anlatan bu eserde de sakınca görülmemiştir⁶³.

Misyonerlik faaliyetlerine ilişkin endişeler, yalnızca yurtdışından gelen kitaplarla sınırlı kalmamış, ülke içerisinde faaliyet gösteren yabancı dil kurslarına ya da yine ülke içerisinde basılan kitaplara kadar genişlemiştir. Bu

⁶⁰ DİB Müş. Kur. Kar., 13.08.1951 tarihli kararı.

⁶¹ DİB Müş. Kur. Kar., 20.12.1954 tarihli kararı.

⁶² DİB Müş. Kur. Kar., 26.11.1954 tarihli kararı.

⁶³ DİB Müş. Kur. Kar., 22.12.1954 tarihli kararı.

konuda hem DİB'in hem de EGM'nin endişeli ve dikkatli olduklarını söylemek mümkündür.

EGM'nin isteği üzerine Müşavere Kurulu "*Faith*" adlı risaleyi incelemiştir. Yine Hristiyan misyonerlere dikkat çeken kurul, İslamiyet'in yükselişi karşısında misyonerlerin saf ve cahil insanları kandırmaya çalıştıklarını, bahsedilen İngilizce eserin, hükümet tarafından Hristiyanlığı öğretmek kurslara izin verilmiş olmasına karşın, İngilizce öğretmek perdesi altında İslamiyet'i henüz yeterince kavrayamamış gençleri avlamak maksadıyla yayınlandığını, bu bakımdan eserin ülkeye sokulmasının engellenmesi gerektiğinin bildirilmesi uygun görülmüştür⁶⁴. Yine kurul tarafından incelenen *Takva Sırrı* adlı eser, Müslüman çocuklarının Hristiyanlığa ısındırmak maksadıyla Müslümanların kullandığı kelimeler ve kalıplarla kurnazca yazılmış olduğundan kurul tarafından sakıncalı bulunmuştur⁶⁵.

Misyonerlik faaliyetlerine ilişkin bu endişeden Süryani Kilisesi de etkilenmiştir. Yine EGM'nin isteği üzerine kilisenin yayınladığı eserler incelenmiş, verilen cevapta "*Her ne kadar Müslüman dinine ve kanuni mevzuatımıza göre dinlerin serbestliği kabul edilmiş ise de*" denilerek, bu propagandanın kendi içlerinde kalmayarak Müslümanlara da yönelik yapıldığına dikkat çekilmiş ve bu konuda uyarı yapılması kararlaştırılmıştır⁶⁶.

Misyonerlik ve Hristiyanlık konusuyla doğrudan olmasa da dolaylı olarak bağlantılı sayılabilecek bir diğer grup ise Yahova Şahitleri olmuştur. Merkezi Taksim'de bulunan ABD'li John Domres tarafından temsilciliği yapılan Watch Tower şirketince yayınlanan ve Dr. Naci Buçukoğlu'na satılırken ele geçirilen, *Milletlerin Sevinci* adlı broşür ve *Yahova, Allahın Şahitleri* adlı yazılar incelenmiştir. Müşavere Kurulu cevabında, *Milletlerin Sevinci* adlı broşürün "*Watch Tower Bible Tract Society*" isimindeki cemiyetin başkanı tarafından verilen konferansın tercümesi olduğunu tespit ettiğini ifade etmiştir. İncelemeye göre, metinde dünyadaki savaşların sorumlusu olarak çeşitli dinler gösterilmiştir. Hristiyanlıkla ilgili eleştiriler yapıldıktan sonra, dünyada tek bir dinin ve hükümetin egemen olmasını hedefledikleri görülmüştür. Tüm bunlara göre, bütün dinleri ve hükümetleri ortadan kaldırmayı amaçlayan bu cemiyet, bireysel mülkiyetin ve bütün dinlerin düşmanı olan komünizm⁶⁷ taraftarı olması muhtemel görülmüştür. Nitekim yerli-yabancı kitaplarına verdikleri isimler de kurulun düşüncesini güçlendirmiştir. Kurul, bu ifadelerine rağmen,

⁶⁴ DİB Müş. Kur. Kar., 09.10.1956 tarihli kararı.

⁶⁵ DİB Müş. Kur. Kar., 05.07.1956 tarihli kararı.

⁶⁶ DİB Müş. Kur. Kar., 18.09.1952 tarihli kararı.

⁶⁷ Metinde kominizm şeklinde ifade edilmiştir.

bütün kitapları okumadan kati bir şey söylemenin doğru olmayacağını belirtmiştir⁶⁸. DİB Müşavere Kurulu, ideolojilerle ilgili birikimlerinin sınırlı olması ve Soğuk Savaş sürecinin de etkisiyle Yahova Şahitlerini, komünizme bağlamıştır. Oysa Marksist komünist düşüncüyü herhangi bir dine veya Yahova Şahitlerine bağlamak pek mümkün değildir.

Farklı dini gruplara ilişkin gündeme gelen bir başka grup ise Çingeneler olmuştur. Eskişehir’den gönderilen sorularda, Çingenelerin önce “gâvur” sonra Müslüman olabilecekleri düşüncesine rastlanılmaktadır. Verilen cevapta, Müslüman olmak isteyen bir Çingenenin hemen Kelime-i Şehadet getirerek Müslüman olabileceği belirtilmiş ve bunun aksine bir davranışı olmadığı müddetçe tamamen Müslüman sayılacağı belirtilmiştir⁶⁹.

Son olarak Siyonizm ile ilgili yazılan bir kitaptan da bu başlık altında söz edilebilir. Antisemitik kişiliğiyle bilinen Cevat Rifat Atilhan’ın -Belgede Cevdet Rifat şeklinde yanlış yazılmıştır- *İslamı Saran Tehlike ve Siyonizm* adlı eseri MEB Talim Terbiye Dairesinin yazısı üzerine Müşavere Kurulunca incelenmiştir. Kurul, 14 Mart 1951 tarihli cevabi yazısında; eserin Siyonist teşkilatını incelediğini ve İslamiyet aleyhinde olanların türlü maskelere bürünerek İslam âlemine nasıl zararlar verdiklerini açıklamış tarihi bir vesika mahiyetinde olduğunu belirterek, münasip miktarda satın alınmasını da uygun bulmuştur⁷⁰. Burada şunu hatırlatmak gerekir ki, bu tarz uçlarda yer alan yayınlara Ahmet Emin Yalman suikastına kadar nispeten göz yumulmuşsa da, bu olaydan sonra Cevat Rifat gibi isimler de gözetim altında tutulmuş ve hatta tutuklanmışlardır.

III. SOSYAL HAYATTAKİ DEĞİŞİKLİKLER

A. Dil Meselesi

Tek Parti döneminde, ümmet toplumundan modern bir ulusa dönüşüm sürecinde toplumun geleneksel-İslami yapıyla ilişkileri koparılmış, yerine çağdaş-Batı toplumunun sembolleri yerleştirilmeye çalışılmıştır. Çok partili hayata geçişle birlikte din politikalarındaki yumuşama, dinsel sembollerle ilgili, zaten var olan rahatsızlığın gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır⁷¹. Nitekim DP’nin iktidara gelişinden evvel TBMM’nin içerisine kadar varan çeşitli ezan protestolarıyla karşılaşmıştır⁷².

⁶⁸ DİB Müş. Kur. Kar., 24.05.1952 tarihli kararı.

⁶⁹ DİB Müş. Kur. Kar., 26.02.1959 tarihli kararı.

⁷⁰ DİB Müş. Kur. Kar., 14.03.1951 tarihli kararı.

⁷¹ S. Kara, *Din Politikaları*, s. 159.

⁷² S. Kara, *Din Politikaları*, s. 159-162, 174.

Diyanet İşler Başkanlığı ise, ezan konusunda açılan davalara ve soruşturmalara karşı devlet ile vatandaş arasında arabulucu bir tavır takınmaya çalışmıştır. 1941 yılında, ezan ve kamete getirilen yasağın ardından halkın, ezan ve kamet dışında Arapça uyguladığı salât ve selam, hutbe arasında alınan tekbirler, naat-ı şerif okunması gibi uygulamalara yönelik idari baskıya gücü nispetinde karşı durmaya çalışmıştır⁷³.

Tüm bunların ardından Demokrat Partinin iktidara geldikten sonra, ilk ele aldığı mesele ezanın tekrar Arapça okunmasına izin verilmesi olmuştur. Başbakan Menderes, Atatürk'ün dayattığı Türkçe ezanı sürdürmenin vicdan özgürlüğüne ters olduğunu açıklamıştır⁷⁴.

Muhalefette yer alan CHP ise bu konuda, DP'ye karşı çıkmamıştır. Bu konuda TBMM'de yapılan görüşmelerde CHP Meclis Grubu adına söz alan Cemal Reşit Eyüpoğlu konuşmasında, bu konunun bir dil ve millî bir şuur meselesi olarak addedildiğini ve bu nedenle Türkçe ezanı tercih ettiklerini belirtmiştir. Bununla birlikte Arapça ezan konusunda münakaşa etmeyeceklerini, millî şuurun bu meseleyi kendiliğinden halledeceğini, bu nedenle Arapça ezanın ceza konusu olmasına aleyhtar olmayacaklarını söylemiştir⁷⁵. Eyüboğlu'nun bu konuda tartışma açmayacaklarını belirtmesi, Toker'in anlatımına göre, İsmet İnönü'nün bu şekilde bir direktif vermesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla CHP Genel Başkanı grubunu serbest bırakmıştır⁷⁶.

Demokrat Parti Ankara milletvekili Talat Vasfi Öz'ün konuşması esnasında meclisten tepkiler gelmiş, özellikle 14 Mayıs 1950 seçimleri için "irade-i ilahiye" tabirini kullanması ve ezanla ilginin, cezanın kaldırılacağı bu görüşmelerin Ramazan öncesi Cuma gününe denk gelmesini özellikle işaret etmesi mecliste, "vaiz istemiyoruz" tepkilerine yol açmıştır⁷⁷. Toker'in aktarımına göre, Öz'ün bu sözleri, DP sıralarından da tepki toplamıştır⁷⁸. Ancak bunun dışında ciddi bir tartışma olmamış, bu değişikliğe kimse de itiraz etmemiştir. Hatta usulen aleyhte konuşacak kimse dahi olmamıştır⁷⁹.

Ezanın yanında bir başka dil sorunu da, hutbe konusuyla ilgili olmuştur. Hutbenin Kur'an diliyle okunması yönünde yüksek başkanlıktan havale edilen

⁷³ DİB Müş. Kur. Kar., 24.9.1945 tarihli kararı; DİB Müş. Kur. Kar., 17.7.1946 tarihli kararı; DİB Müş. Kur. Kar., 26.12.1947 tarihli kararı; S. Kara, *Din Politikaları*, s. 79.

⁷⁴ Heyd, "Yeniden Diriliş", s. 171.

⁷⁵ TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, C. 1, Birleşim 9, 16 Haziran 1950, s. 182.

⁷⁶ Toker, *Altın Yıllar*, s. 49.

⁷⁷ TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, C. 1, Birleşim 9, 16 Haziran 1950, s. 182.

⁷⁸ Toker, *Altın Yıllar*, s. 49.

⁷⁹ TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, C. 1, Birleşim 9, 16 Haziran 1950, s. 185.

26 Ağustos 1950 tarihli yazıya -kuvvetle muhtemel bir müftünün yazısı olmalı- verilen 7 Ekim 1950 tarihli cevapta, Hanefi hukukuna göre, hutbenin cemaat tarafından anlaşılması gerektiği belirtilmiş ve istida sahibinin dileğinin reddedilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca kararın altına düşülen notta müftü hakkında lazım gelen şiddetli bir yazı yazılması gereği Diyanet İşleri Başkanı A. Hamdi Akseki imzasıyla ifade edilmiştir⁸⁰. Yine bu konuyla ilgili bir başka mesele Arapça eğitim konusudur ve dönemin DİB Müşavere Kurulu kararlarını incelendiğinde bu meseleyle ilgili bir belgeye de rastlanmaktadır. Vakfikebir'in bir köyünden Cumhurbaşkanı'na gönderilen mektup, Müşavere Kurulu'na havale edilmiş, kurul cevabında; üniversitelerin ilgili enstitüleri ve imam-hatip okullarından başka yerlerde Arapça öğretiminin men edilmiş olduğunu, ayrıca yaşı müsait olmayanların isteklerini kurulun incelemeye yetkisi bulunmadığını belirterek gereğinin düşünülmesi için Yüce Başkanlığa iadesini kararlaştırmıştır⁸¹.

B. Teknolojik Gelişmelerle İlgili Yorumlar

Demokrat Parti dönemi DİB Müşavere Kurulu kararları incelendiğinde kimi teknolojik gelişmelerin insanların akıllarında soru işaretleri yarattığı ve cevaplar arandığı görülmektedir.

İlk olarak İzmir Müftülüğünden gönderilen yazıda camilerde mihraba mikrofon konulup konulmayacağı sorulmuş, 23 Mayıs 1951 tarihinde verilen kararda, özellikle salât kısımlarında imamın meşgul olmasından endişe duyulmuş, ancak böyle bir sıkıntının olmayacağı gönderilen yazıda belirtildiğinden sorumluluk müftüye ait olmak üzere mikrofonun mihraba konulmasında bir sakınca olmayacağına karar verilmiştir⁸².

Çok kısa bir süre sonra 30 Mayıs 1951 tarihinde verilen bir başka kararda hoparlör meselesi gündeme gelmiştir. Gaziantep'te Hüseyin Paşa Camii müezzini Hayri Koçum, minareye hoparlör koyarak ezanı aşağıdan okuması üzerine Gaziantep Müftülüğü, DİB Müşavere Kuruluna konuyu sormuş, kurul verdiği cevapta, minarenin yukarısında ezan okunmak şartıyla sesin uzaklardan işitilmesi maksadıyla minarenin ezan okunan kısmına hoparlör konulmasının diyanetçe bir mahzuru olmadığını bildirmiştir⁸³.

Teknolojiyle ilgili konularda Diyanet personeli içerisinde de kafa karışıklığı olduğu söylenebilir. Sivas'ın Kangal ilçesinden bir şahıs sorduğu sorulara

⁸⁰ DİB Müş. Kur. Kar., 07.10.1957 tarihli kararı.

⁸¹ DİB Müş. Kur. Kar., 24.12.1951 tarihli kararı.

⁸² DİB Müş. Kur. Kar., 23.05.1951 tarihli kararı.

⁸³ DİB Müş. Kur. Kar., 30.05.1951 tarihli kararı.

hızlıca yanıt bulmak istemiş, istediği cevapları hemen alamayınca da kendince birtakım hükümler vermiştir. Üstelik sorularına acele yanıt alamayınca DİB'e karşı tehditkâr bir üslup takınmıştır. DİB Müşavere Kurulu, buna tepki gösterdikten sonra sorulara sırayla yanıt vermiştir. İlk konu radyo ve gramofonlarda okunan Kuran-ı Kerim ve Mevlid-i Nebevî'yi okumanın caiz olup olmadığıdır. Kurul, verdiği cevapta bunun caiz olduğunu, ayrıca bunun hafızların bizzat okuması gibi kabul edilip, hürmetle dinlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bir diğer konu ise uçaklarda ve gemilerde namaz kılınıp kılınmayacağıdır. Kurul, zarurete binaen uçaklarda ve gemilerde namaz kılınabileceği, ayrıca kaza gerekmediği şeklinde cevap vermiştir⁸⁴.

Bir diğer mesele ise, sinema konusuyla ilgili olarak dikkat çekmektedir. Hz. Ömer hakkında film çekilme isteğinde görülmektedir. Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından gönderilen yazıda, And Film Kurumunun çekmek istediği Hz. Ömer hakkındaki filmin senaryosu, Müşavere Kuruluna incelenmek üzere gönderilmiştir. Senaryonun içerisinde Hz. Ömer'in adaletinden bahsedilmekte, İslam'ı nasıl tatbik ettiği anlatılmaktadır. Kurula göre, filmde yalnızca Hz. Ömer'in Müslüman olmadan öncesi ve Müslüman olduktan sonraki yaşamı konu alınması gerekirken, Hz. Muhammed ile ilgili konulara da değinilmiş, dahası özellikle sesi taklit edilmiş, vücudunun bir kısmı-eli- sırf para kazanmak amacıyla gösterilmiş olması uygun bulunmamıştır. Kurula göre tek sıkıntı bu değildir; Hz. Ömer ve Cebrail'in taklit edilmesi, ashab-ı kiramın isimlerinin yanlış zapt edilmiş olması da diğer sorunlardandır. Bu sorunlar giderilmedikçe, hâli hazırda bu senaryonun teşhir ve temsiline caiz olmayacağına bildirilmesi uygun görülmüştür⁸⁵. Gerçekten de 1952'de ve takip eden yıllar içerisinde bahsi geçen filmin yapılmadığı görülmektedir. And Film *Hz. Ömer* adlı filmi ancak 27 Mayıs'tan sonra 1961 yılında yayınlatabilmiştir⁸⁶.

C.Kadının Sosyal Hayattaki Yeri

DİB Müşavere Kurulu kararlarına bakıldığında kadının toplumsal hayatta etkin olduğunu söylemek pek mümkün görülmemektedir. Zira geçmişten gelen alışkanlıkların hâlâ etkisini sürdürdüğü açıkça ifade edilebilir. Bununla birlikte, çok sınırlı da olsa bir ölçüde, kadınlara yönelik toplumsal sorunlarda pozitif bir tavır takınıldığı söylenebilir.

⁸⁴ DİB Müş. Kur. Kar., 05.08.1952 tarihli kararı.

⁸⁵ DİB Müş. Kur. Kar., 14.03.1952 tarihli kararı.

⁸⁶ Nejat Saydam (Yönetmen), *Hz. Ömer'in Adaleti*, Oyuncular: AgahHün, Reha Yurdakul, Vahi Öz ve diğerleri, And Film, 1961.

Şarkıkaraağaç'tan Süleyman Bacaksız imzasıyla gönderilen yazıda, adı geçen şahıs, annesinin de etkisiyle eşine "üçten dokuza kadar boşsun evden çık" demiş, bu durumu Beyşehir Müftüsü'nden sormuş, telafisine imkân kalmadığı yönünde cevap alınca, çocukları için bir çare bulunmasını istemiştir. Müşavere Kurulu, soruna çözüm bulabilmek adına genel eğiliminden farklı olarak Hanbelî hukukundan faydalanmıştır. Kurul verdiği cevapta, aşırı sinir anında yapılan talakın şahıs isteyerek söylese bile geçerli olmayacağını belirtmiştir. Bu bakımdan yapılması gereken, Şarkıkaraağaç Müftülüğü vasıtasıyla olayın ayrıntıları araştırılarak, şahsın talak esnasında anormal bir durumda olup olmadığının tespitinin uygun olacağına karar vermiştir⁸⁷. Burada esas dikkate değer nokta hemen hemen bütün kararlarında Hanefi hukukuna göre karar veren kurulun, bu soruna çözüm bulabilmek adına genel eğiliminin dışına çıkmasıdır. Ailenin bütünlüğünü koruyabilmek adına bu yola başvurulduğu anlaşılmaktadır.

Aile ve kadın ile ilgili bir başka mesele ise 6 Kasım 1950 tarihinde Afyon'da görülmüştür. Karamanoğlu Hacı Mehmet adında birisinin öz evladının karısını nikâhına aldığına dair ihbar üzerine konu Müşavere Kuruluna havale edilmiştir. Kurul, bu durumun kesinlikle İslam'da yerinin olmadığını, ayrıca kanunen yasak olduğunu da savunmuştur. Bu bakımdan başkalarına da ibret olması adına kanuni takibat yapılması, gerekli cezanın verilmesi istenmiş, bunun için de konunun İçişleri Bakanlığına yazılması uygun bulunmuştur⁸⁸.

Kurul kararlarında kadın meselesine ilişkin trajik bir meseleyle Karaman'da karşılaşılmaktadır. Karaman İstasyonu'ndan Makasçı Hasan imzasıyla yazılan dilekçede zorla tecavüz edilen bir kadının şer'an hükmü sorulmuştur. 12 Ekim 1950 tarihinde verilen cevapta, kadının şer'an mazur olduğu ve bu hâlin onun namusuna zarar getirmeyeceği belirtilmiş, ailenin bozulmaması ve çocukların perişan olmaması adına dilekçe veren şahsın kadından ayrılmayarak meşru surette karı koca halinde yaşamaya devam etmelerinin daha muvafık olacağı görüşü ifade edilmiştir⁸⁹.

Kadınlara ilgili karşılaşılan bir problem de kız çocukların evlendirilmesi meselesidir. Cizre Müftülüğü, 10 Ekim 1950 tarihli yazısında onbeş yaşından küçük ve velisi olmayan çocukların evlendirilmeleri için müftülere yetki verilmesini istemiş ve konu Müşavere Kuruluna gelmiştir. Kurul, 26 Ekim 1950 tarihli kararında, bu isteği hükümetin işine karışmak olarak değerlendirmiş, kanuni meselelere müftülerin aksi yönde karışmasını, hareket etmesini uygun

⁸⁷ DİB Müş. Kur. Kar., 20.11.1950 tarihli kararı.

⁸⁸ DİB Müş. Kur. Kar., 06.11.1950 tarihli kararı.

⁸⁹ DİB Müş. Kur. Kar., 12.10.1950 tarihli kararı.

bulmamıştır. Bu nedenle gerekli ihtarın yapılması istenmiştir. Bununla birlikte resmi memur huzurunda nikâh yapıldıktan sonra kanunda da müsaade edildiği üzere isteyenlerin kendi evlerinde ayrıca dini nikâh merasimi yapmalarında bir mahzur bulunmadığı belirtilmiştir⁹⁰.

Kadınlarla ilgili karşılaşılan bir başka konu ise daha da ilginçtir. İçel Müftülüğünden gönderilen yazıda, genelevinde çalışan bir kadının camiye bağış yaptığı halının camiye serilip serilmeyeceği konusu kurula bildirilmiştir. Kurul, meseleyi ikiye ayırmış, yaptığı işi ve aldığı ücreti ayrı ayrı Hanefi hukukuna göre değerlendirmiştir. Buna göre, birincisinin hükmü hürmet, ikincisinin hükmü yani aldığı ücret ise helâldir. Buna göre aldığı ücretin başkaca kötü bir yoldan kazanıldığı ispat edilmediği için halının camiye serilmesinde bir mahzuru olmayacağı kararı verilmiştir⁹¹.

DİB'e gelen yazılarda, kadınların giyim kuşamına -özellikle de kadınların açık giyindiği yönünde şikâyetlere- ilişkin meselelerle de karşılaşmaktadır. İlk olarak Akhisar'ın Paşa Mahallesinden Kamil (soyadı okunmuyor) isimli bir şahsın *Rehberi Necat* adlı eseri Müşavere Kurulu tarafından incelenmiş, 4 Eylül 1950 tarihinde eserle ilgili verilen kararda çok sayıda ilmi ve gramer hatası görülmüştür. İncelenen bu eserde, ondüle yapıp saçlarını kıvırtan, tırnaklarını uzatan, dudaklarına boya süren kadınların deli oldukları, çıldırdıkları yazılmaktadır. Bu ve bundan başka kurulun onaylamayacağı bilgiler bulunduğu eserin kurul tarafından tasdik edilmemiştir⁹². Yaklaşık üç yıl sonra bu sefer bir başka vatandaşın aynı konudan bir şikâyeti olduğu görülmektedir. Hasan Öztürk adında bir şahıs dilekçesine ilişik olarak gönderdiği resimlerin, ülkede halka açık yerlerde sergilendiğini, bu tarz resimlerin halka açık yerlerde satıldığını belirterek bu durumdan şikâyet etmiştir. Şahsa göre, bu durum, çocukların, namuslu ailelerin ahlâkını bozmaktadır, bununla ilgili tedbirler alınmalı, cezai uygulamalara gidilmelidir. Kurul, 8 Mayıs 1953 tarihinde verdiği cevapta, kanunlarda bu konuda birtakım tedbirlerin bulunduğunu, İngiltere'de bile bu konuda cezai tedbirlerin uygulandığını belirttiikten sonra bahsi geçen resimlerin ve bu tarz yayınların toplattırılması ve cezai uygulamaların yapılması konusunda Hükümet nezdinde girişimlerde bulunulmasına da karar verilmiştir⁹³.

Bu konuda son olarak bahsedilecek konu ise kürtaj meselesidir. Bu konuda Müşavere Kurulu net bir tavır takınmıştır. Kurul 5 Haziran 1952 tarihinde

⁹⁰ DİB Müş. Kur. Kar., 26.10.1950 tarihli kararı.

⁹¹ DİB Müş. Kur. Kar., 13.12.1952 tarihli kararı.

⁹² DİB Müş. Kur. Kar., 04.09.1950 tarihli kararı.

⁹³ DİB Müş. Kur. Kar., 08.05.1953 tarihli kararı.

verdiği kararda “*Ne suretle olursa olsun bir zaruret ve özür bulunmadıkça ceninin iskatı caiz değildir*” diyerek görüşünü açıkça ortaya koymuştur⁹⁴.

D.Ekonomik Meseleler

DİB Müşavere Kurulu kararları incelendiğinde doğrudan ya da dolaylı ekonomik meselelerin de gündeme geldiği görülmektedir.

Yüksek Riyasetten gelen yazıda, Türk Ticaret Bankası A.Ş. Adapazarı şubesinin mevduat sahiplerine verdiği ve borç verme işlemlerinden aldığı faizin tabii ticaret kazançlarından daha az olması itibariyle haram olmaması lazım geldiği bildirilmiştir. Konuyla ilgili yazı Müşavere Kuruluna da gönderilmiş ancak kurul, 25 Haziran 1953 tarihli cevabında, bu yazıya cevap vermenin kanunen kendisinin yetkisi dışında olduğunun bildirilmesine karar vermiştir⁹⁵.

Bir başka mesele ise Kur’an’ın parayla okutulmasıdır. Bu konuda sorulan soruya Müşavere Kurulunun verdiği cevapta, Kur’an’ın parayla okutulmasının asla caiz olmadığını ancak okuyan kimsenin işini terk edip gelmesi söz konusuysa ayrıca nefsinin o yerde hapsetmesi nedeniyle para almasının caiz olacağı belirtilmiştir⁹⁶.

Belki dolaylı olarak ekonomik sayılabilecek bir mesele de THK’na yapılan kurban derilerinin başışı ve zekât, fitre ve sadaka verilmesiyle ilgilidir. Müşavere Kurulu kararları incelendiğinde, ilk dikkat çeken çıkan olay, Beyşehir Müftüsü hakkında mahalli THK’nun yaptığı şikâyettir. Beyşehir Müftüsü Ömer Tekin hakkında yapılan şikâyetlere göre, müftü Ramazan ayında zekât ve fitrelerin THK’na verilmemesi şeklinde vaaz vermiştir. Ancak kurul, yapılan incelemeler sonucunda, 8 Aralık 1951 tarihinde verdiği kararda, müftünün İslami hükümlere uygun olarak zekât ve sadaka-i fitr hakkındaki beyanatlarında THK aleyhinde bir sözüne rastlanmadığı kararını vermiştir. Hatta aksine, vatani ve içtimai kurumlara yardımlar yapma konusunda teşvik edici konuşmalar yaptığı anlaşılmıştır. Bu bakımdan mahalli THK’nın yapmış olduğu şikâyetin yersiz olduğunun bildirilmesi uygun görülmüştür⁹⁷.

1952 yılının Ramazan ayında verilen bir kararda, yaklaşan bayram öncesi zekât ve fitre meselesi konu edilmiştir. THK Genel Merkezinin fitre ve zekâtın kuruma verilmesi yönündeki yazısına verilen cevapta, öncelikle devletin ve milletin bekası için hava müdafaasının önemine dikkat çekilmiş, daha sonra

⁹⁴ DİB Müş. Kur. Kar., 05.08.1952 tarihli kararı.

⁹⁵ DİB Müş. Kur. Kar., 25.06.1953 tarihli kararı.

⁹⁶ DİB Müş. Kur. Kar., 05.08.1952 tarihli kararı.

⁹⁷ DİB Müş. Kur. Kar., 08.12.1951 tarihli kararı.

THK'na verilecek sadakaların ve fitrelerin, hem İslâm camiasının güçlenmesini hem de büyük sevap sağlayacağı belirtilmiştir. Yardımları sağlamak amacıyla vaiz ve müftülerin müessir bir dille halkı bu konuda teşvik etmeleri istenmiş, bu amaçla da müftülükler tamim yazılması ve bunun THK'na da bildirilmesi uygun görülmüştür⁹⁸. Ancak bu karar muhtemelen, DİB görevlileri tarafından pek benimsenmemiş olacak ki Ramazan Bayramı'na kısa bir süre kala THK, Antalya Müftüsü hakkında bir şikâyet yazısı yazmış, durum DİB Müşavere Kuruluna aksetmiştir. Belgeden anlaşıldığına göre, baskı altında kalan -ya da en azından bunu hisseden- DİB, ne kendi personelini feda etmek istemiş, ne de THK -ya da doğrudan iktidarla- ile kötü olmayı göze almıştır. Orta yolu bulma adına biraz da çelişkili olduğu söylenebilecek bir cevap vermek durumunda kalmıştır. Kurul verdiği cevapta, ilk olarak İslami hükümlere göre, sadaka-i fitrin ve zekâtın yalnızca fakir insanlara verilebileceğini belirtmiştir. Müftünün de bunu ifade etmesi dini ve kanuni bir harekettir. Müftü bunu ifade etmiş ancak yukarıda bahsedilen -ya da aynı tarzda başka bir tamim- Yüksek Riyasetin verdiği tamime ilişkin hususları belirtmemiş, halkı THK'na yardım etmeye teşvik etmemiştir. Bununla birlikte bu durumun telafisi mümkün olduğundan kendisine şiddetli tepki göstermeye de gerek yoktur, diyerek müftüyü korumaya çalışmıştır⁹⁹.

Yine 1952 yılında Kurban Bayramı'ndan hemen önce DİB Müşavere Kurulu aldığı kararda, Müslüman Türk milletinin ve devletinin güçlenmesi için yardım yapmanın her Müslüman'a borç olduğu belirtilmiş ve yaklaşan Kurban Bayramı dolayısıyla kurban kesen vatandaşların kurban derilerini THK'na vermesinin dinen uygun olup, büyük sevap getireceği savunulmuştur. Bu yardımlara katılımı sağlamak için de müftü ve vaizlere tamim buyrulması uygun görülmüştür¹⁰⁰. Bir yıl sonra 1953 tarihinde hemen hemen aynı cümlelerle yine Kurban Bayramı öncesi müftü ve vaizlere tamim gönderilmesi kararı alınmıştır¹⁰¹.

E.Zararlı Madde Kullanımı

Bu konuyla iki karara rastlanılmaktadır. İlk olarak, Kütahya Pamuk Pazarı civarında attar Mustafa Öztürk eliyle İsmail Öztürk'ün gönderdiği mektuba DİB Müşavere Kurulu tarafından verilen cevapta; tütün ve afyon satmak caiz olarak kabul edilmiş, kullanımı haram olan esrarın alışverişine devletçe de

⁹⁸ DİB Müş. Kur. Kar., 06.06.1952 tarihli kararı.

⁹⁹ DİB Müş. Kur. Kar., 01.08.1952 tarihli kararı.

¹⁰⁰ DİB Müş. Kur. Kar., 04.08.1952 tarihli kararı.

¹⁰¹ DİB Müş. Kur. Kar., 06.08.1953 tarihli kararı.

yasak olduğundan satılmasının caiz olmadığına bildirilmesi uygun görülmüştür¹⁰².

İkinci olarak ise, DİB personeli arasındaki bir tartışma dikkat çekmektedir. Gazoz ve ispiro hakkında Manisa Müftüsü ile gezici vaiz arasında tartışma yaşanmış ve konu Müşavere Kuruluna kadar gelmiştir. Kurul, kamunun kullandığı bu maddeler hakkında diyanet görevlilerinin olumlu tarafları araması gerekirken bu maddelere cevaz vermediğini söyleyerek gereksiz bir tartışma yaratmasına tepki göstermiştir. Kurula göre, bu maddeler hakkında yorum yapabilmek için öncelikle kimyevi bir tahsile sahip olmak gerekmektedir¹⁰³.

F. Toplumsal Huzuru Sağlamada DİB'in Rolü

Yukarıda verilen birçok örnekte görüldüğü üzere DİB, toplumsal huzuru sağlamada ve toplumsal faydayı gözetmede halk üzerinde etkili olması bakımından araçsal bir fonksiyon üstlenmiştir. DİB Müşavere Kurulu kararlarında bu düşünceyi güçlendirecek başka örnekler de rastlamak mümkündür.

Bu konuda ilk dikkati çeken örnek hapisanelerdir. Hapishaneler sadece bir cezalandırma merkezi olarak görülmemiş, aynı zamanda DİB yardımıyla suçluların doğru ahlaka -devlet perspektifinde- kavuşturulacağı, ıslah edileceği yerler olarak kabul edilmiş, buna uygun faaliyetler gerçekleştirilmiştir.

14 Temmuz 1950 tarihinde çıkan genel aftan sonra¹⁰⁴, DİB Müşavere Kurulu'nun 7 Kasım 1950 tarihinde aldığı kararda, af kapsamı dışında kalmış mevcut tutuklu ve hükümlülere yönelik dini ve ahlâki konferanslar verilmesi ve bu sayede mahkûmların ahlâkının olumlu yönde geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu işi yapacak görevlilerin dirayetli ve bilgili kişiler arasından seçilmesi ve bu isimlerin il ve ilçelerdeki Cumhuriyet Savcılıklarına bildirilmesi istenmiştir. Bahsi geçen mahkûm ve tutuklulara, kendilerinden başka fertlere kötü örnek olabileceklerini ve bu nedenle devlet ve millet açısından bir zaaf yaratabileceklerini, rencide etmeden müşfik bir baba, kardeş tavrıyla mülayim fakat aynı zamanda ateşli bir lisanla anlatılması gerektiği ve gereken işlemlerin yapılması müftülüklerle bildirilmiştir¹⁰⁵. Konuya ilişkin bir başka belgede ise, merhum Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin yazmış olduğu ve DİB'in yayınladığı *Askere Din Kitabı* adlı eserin bütün cezaevlerinde bulunması

¹⁰² DİB Müş. Kur. Kar., 12.12.1950 tarihli kararı.

¹⁰³ DİB Müş. Kur. Kar., 29.08.1952 tarihli kararı.

¹⁰⁴ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 1990, s. 58.

¹⁰⁵ DİB Müş. Kur. Kar., 07.11.1951 tarihli kararı.

gerektiği ve ayrıca dini günleri ve geceleri gösteren bir cetvelin, mahkûmların bu günlerde özellikle tenvir edilmesi amacıyla gönderilmesinin uygun olacağı bildirilmiştir¹⁰⁶.

Diyaret İşleri Başkanlığının önemli rol oynadığı bir başka mesele ise; Bulgaristan'dan göç etmek zorunda kalan Türklerin durumudur. Bulgaristan Hükümetinin baskısı sonucunda "tehcir" edilen bölgelerdeki Türkler, sınırların açılmasından sonra Türkiye'ye gelmişlerdir. 1950 yılının sonunda yaklaşık iki ay içerisinde 52.000'e yakın göçmen Türkiye'ye giriş yapmıştır. Göçün sona erdiği 8 Kasım 1951 tarihine kadar, 1950-51 tehciriyle toplamda 37.351 aile, 154.393 kişi Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmek durumunda kalmıştır¹⁰⁷. Bu göçmenlerin büyük kısmı ellerindeki mallarını değerinde satamamış hatta bir kısmı hiçbir şekilde bunu değerlendirememiştir. Oldukça elim halde ülkeye giriş yaptıkları konusu, tarafsız gözlemciler tarafından da tespit edilmiştir¹⁰⁸. Bu durum ülke çapında büyük teessür uyandırmış ve çeşitli yardım faaliyetlerinin düzenlenmesine karar verilmiştir¹⁰⁹. DİB Müşavere Kurulu kararlarına bakıldığında yardımların artması için *Bulgaristan Göçmenlerine Yardım Derneğinin* Başbakanlığa bir dilekçe yazdığı ve durumun DİB'e oradan da Müşavere Kuruluna havale edildiği görülmektedir. Dilekçede, bir yardım heyetinin teşkil edilmesi ve bu konuda vaazlar düzenlenmesi istenmiştir. Konuya ilişkin Müşavere Kurulunun verdiği kararda; merkezi Ankara'da olan ve memleketin itibarlı kişilerinden oluşacak bir heyet kurmaya teşebbüs edilmesi, her vilayet ve kazada bu heyete bağlı teşekküller oluşturulması, mümkün olduğu takdirde gezici vaizlerin göçmenler hakkında olumlu vaazlar vermesi ve İslam dinine göre böyle felakete uğrayanlara yardım etmenin bütün Müslümanlara farz olduğunun anlatılması, son olarak da mülki idarecilerle organize olunarak konferanslar düzenlenmesi ve halkın bilgilendirilmesi gerektiği belirtilmiştir¹¹⁰. Nitekim 16 Ekim 1950 tarihli bu karardan sonra, ülke çapında bir yardım seferberliği başlamış, bizzat Celal Bayar'ın teşvikiyle, Refik Koraltan başkanlığında "Göçmen ve Mülteciler Yardım Birliği", çeşitli yardım derneklerinin bir araya getirilmesiyle kurulmuştur. Bu birliğe ilk başışı yine bizzat Celal Bayar 2500 lira vererek yapmıştır. Bundan sonra yardım konusunda yurt çapında bir seferberlik olmuş DP'li milletvekillerinden Ermeni

¹⁰⁶ DİB Müş. Kur. Kar., 13.12.1952 tarihli kararı.

¹⁰⁷ Ali Tanoğlu, "Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950-1951)", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 14, No: 1-4, Ekim 1952 – Temmuz 1953, s. 131-132.

¹⁰⁸ Filiz Çolak, "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950 – 1951)", *Tarih Okulu*, İlkbahar –Yaz 2013, S. XIV, s. 121-122.

¹⁰⁹ Çolak, "Bulgaristan", s. 130.

¹¹⁰ DİB Müş. Kur. Kar., 16.10.1950 tarihli kararı.

Patrikhanesi'ne ve hatta yurtdışı yardımlara varıncaya kadar çeşitli kişi ve kurumlar derneğe yardımlarda bulunmuşlardır¹¹¹.

G.İçtihadî Meseleler

Demokrat Parti dönemi Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Kurulu kararları incelendiğinde, dinin, toplumsal hayatta getirdiği birtakım pratiklere yönelik içtihadî hükümler de bulmak mümkündür.

Yüksek Başkanlıktan havale edilen bir yazıya göre, göze ve kulağa konan ilacın orucu bozup bozmayacağı meselesi gündeme gelmiştir. Müşavere Kurulu verdiği kararda, ilacın mideye ulaşp ulaşmamasına, hazmedilip edilmemesine göre konunun değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna göre, göze ve kulağa konan ilaç orucu bozamaz, ancak buruna konan ilaç orucu bozar. Ancak yine de, İstanbul'daki adli tıp ekiplerinden ve konuyla ilgili uzmanlardan bu konuda ayrıntılı izah alınması uygun görülmüştür¹¹².

İslam inancında batıl olarak kabul edilen bazı konular da, Müşavere Kurulunun gündemine gelmiştir. Cebelibereket Savcılığı'nca gönderilen yazıda Çolak Ahmet adıyla bilinen Ahmet Yılmaz'ın, tarikatçılık ve şeyhlik durumu sorulmuştur. Müşavere Kurulu verdiği cevapta, tarikatçılık ve üfürükçülükten sanık olan Çolak Ahmet'in, "*Ben semanın üçüncü katına çıktım, bana bu ilmi orada verdiler ben her hakikati görür bilirim*" demesi, gaipden haber edindiğini iddia etmesi, bazı kadınların falına bakarak yakında çocuklarının olacağını söylemesi ve adaklar tavsiye etmesi gibi fiillerinin şeyhlik ve tarikatçılık ile ilgisi bulunmadığını, bunların ancak bir hayal mahsulü olacağını belirtmesi uygun görülmüştür¹¹³.

Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin eşyaları arasında bulunan üç adet Arapça yazılı kağıtta neler bulunduğu EGM tarafından Müşavere Kuruluna sorulmuştur. Kurul cevabında, içerisinde birtakım hadisler bulunan bu kağıtların esasen mahzurlu bulunmadıklarını ancak kadınların ve erkeklerin istedikleri birisini kendilerine ısındırmak amacıyla yazıldığı anlaşıldığından ve bu nedenle bir bakıma büyü kabilinden olduğu için içerisinde yazılan Allah lafızlarına ve peygamber ve veli isimlerine hürmeten bunların yakılmasına ve toprağa gömülmesine karar verilmiştir¹¹⁴.

Coğrafi ve iklim şartlarından doğan birtakım zorluklar toplumda bazı dini konuların farklı yorumlanmasına yol açmış ve bu mesele de Müşavere

¹¹¹ Çolak, "*Bulgaristan*", s. 130.

¹¹² *DİB Müş. Kur. Kar.*, 17.11.1950 tarihli kararı.

¹¹³ *DİB Müş. Kur. Kar.*, 05.06.1950 tarihli kararı.

¹¹⁴ *DİB Müş. Kur. Kar.*, 08.06.1951 tarihli kararı.

Kuruluna getirilmiştir. Antalya'da bulunan bir gezici vaiz, amele ve rençberlerin yaz orucu tutmayıp bunu kışın ödeyebileceği şeklinde fetva vermiştir. Bunun üzerine kurul bu durumu incelemeye almıştır. Bahsi geçen vaiz daha önce görev yaptığı Isparta'da da benzer şeyler söylemiş, ayrıca bir şahsın namaz vaktine kadar cünüp bulunabileceğini söylemiş, halkın şikâyetlerini üzerine çekmiştir. Herhangi bir Müslümanın mazeretine karşılık verilebilecek ihtiyatlı cevabı kürsüden alenen verdiği anlaşılan bu vaizin daha münasip bir memuriyete alınması kurul tarafından uygun görülmüştür¹¹⁵.

Samsun'un çeşitli köylerinde imamlık yapan Sürmene, Of ve Rizeli şahısların ezanı müteakip bir çeşit boru öttürdükleri ve bu hususta Rize Müftüsü'nün fetva verdiğini söylemeleri üzerine, samsun Müftülüğü durumu merkeze bildirmiştir. Bu konuda DİB, Rize Müftülüğünden acil izahat istemiş, verilen cevapta Rize Müftülüğünün bu konuda herhangi bir fetva vermediği gibi bir söz de söylemediği savunulmuştur. Müşavere Kurulu ise, 31 Mart 1952 tarihli kararında ezandan sonra boru öttüren kişilerin kimler olduğunun tespit edilmesini ve yüksek makama bildirilmesini Samsun ve Rize Müftülüklerinden istemiş ve bu kişiler hakkında inzibati işlem yapılmasını uygun görmüştür¹¹⁶.

Bir başka belgede ise eski mezarlıklara bina yapılması meselesi gündeme gelmiştir. Uzun müddet ölü defnolunmayan bir mezarlık arazisine hükümet binasının yapılmasında Müşavere Kurulu, ölüler çoktan çürüyüp toprak hâline gelmesinden dolayı bir sakınca görmemiştir¹¹⁷.

SONUÇ

Demokrat Parti döneminde görülen din politikalarındaki değişim, esasında İkinci Dünya Savaşı sonrası çok partili hayata geçiş sürecinde CHP iktidarında başlamıştır. Demokrat Partililer, genel olarak Atatürk'ün Batılılaşma ve laiklik hakkındaki temel politikasını benimsemiş liberal laiklerden oluşuyordu. DP anlayışına göre, laikliğin düşünce hürriyetine saygı göstererek; fakat dinin siyasi amaçlar uğruna kullanılmasına izin vermeyerek ılımlı bir şekilde uygulanması gerekiyordu. DP'nin siyaseti bakımından CHP döneminden belirgin bir şekilde ayrılmaya başladığı fakat özünde CHP döneminden devralınan din siyasetine bağlı kaldığı söylenebilir. DP, CHP dönemi uygulamalarına göre, daha ılımlı olurken, irtica konusuna duyarlı olmuş, laiklik prensibine bağlı kalmıştır. 22 Kasım 1952'de Ahmet Emim Yalman'a

¹¹⁵ DİB Müş. Kur. Kar., 11.07.1951 tarihli kararı.

¹¹⁶ DİB Müş. Kur. Kar., 31.03.1952 tarihli kararı.

¹¹⁷ DİB Müş. Kur. Kar., 05.08.1953 tarihli kararı.

gerçekleştirilen suikast örneğinde olduğu gibi, DP'nin İslâmcı aydınlarla ilişkisini olaylar ya da bazı gelişmeler sınırlandırmıştır.

Alınan kararlarda toplumun çeşitli dinsel kesimlerine, mezheplerine karşı hoşgörü politikası takip edilmiş olsa da siyasi alana giren tarikatlara izin verilmemiştir. Alevi Sünni ayrımına gidecek bazı belgelerin yasaklanması buna örnek olarak verilebilir. Yurt dışından gelen eserlerde propaganda içerikli misyonerlik çalışmalarına da izin verilmemiştir. DİB Müşavere Kurulu kararlarında Türkiye'deki toplumun dinden uzaklaştığı gibi bazı ibareler, Türkiye'deki Tek Parti dönemi laiklik uygulamalarıyla ilişkilendirilebilir. Siyasi alanla ilgili konularda kurulun vermiş olduğu bazı kararlar, siyasi otoritenin müdahale ettiği gibi bir izlenim uyandırmaktadır.

Müşavere Kurulu teknolojik konularda, kendisine ulaşan sorularda çağın gereklerine uygun cevaplar vermiştir. Camilerde mikrofon, hoparlör vs. kullanılmasında, radyoda Kur'an okunmasından sıkıntı olmadığı dile getirilirken, Hz. Ömer'e ait film çekim talebine -Hz. Muhammed'le ilgili bazı sahne ve seslerin itirazı haricinde- olumlu bakılmıştır.

Kadınlarla ilgili olarak ele alınan konulardan anlaşıldığı üzere toplumda kadını İslam esasları çerçevesinde korumaya dönük kararlar vardır. Geleneksel şekliyle sadece "Boş ol!" söylemiyle kadının boşanması konusu basitleştirilmemiş, velisi olmayan küçük yaşta kız çocukların evlendirilmesine sıcak bakılmamış ve bazı kadın konularında Hanbeli mezhebinden hareketle sorunlara çözüm getirilmiştir. Kılık kıyafet konusunda büyük oranda devrin şartlarına uygun modern kıyafetlerin giyilmesine sıcak bakılmıştır.

Ekonomik açıdan faiz konusu devrin şartlarına göre değerlendirilirken, parayla Kur'an okutulması ciddi olarak eleştirilmiştir. Türk Hava Kurumuna yardım konusuna sıcak bakılmış, ancak zaman zaman bu konuda şikâyet edilen diyanet görevlileri korunmuştur. Uyuşturucu madde ile mücadeleye destek verilirken, toplumda huzurun sağlanması için hapisanelerdeki mahkûmların eğitilmesi için ahlaki konferanslar verilmesinin gereği üzerinde durulmuştur.

Üfürükçülük, tarikatçılık gibi batıl inançlar ekseninde hareket eden yapılar eleştirilmiş hatta eski kullanılmayan mezarlıklara dahi devletin bina yapmasında sakınca görülmemiştir.

Sonuç olarak DP devri Müşavere Kurulu kararlarında, sosyal meselelerde devrin şartları gereği laik yapıya uygun çağdaş cevaplar verilmeye gayret edildiği görülmüştür.

KAYNAKLAR

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA., 030-18-01, Dosya 115, Klasör 77, Evrak 6.

BCA., 030-18-01-02, Dosya 107, Klasör 103, Evrak 13.

Diyanet İşleri Müşavere Kurulu Kararları

- DİB Müş. Kur. Kar.*, 15.02.1945 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 10.07.1945 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 24.09.1945 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 17.07.1946 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 26.12.1947 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 05.06.1950 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 04.09.1950 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 12.10.1950 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 16.10.1950 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 26.10.1950 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 06.11.1950 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 17.11.1950 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 20.11.1950 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 01.12.1950 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 12.12.1950 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 14.03.1951 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 16.04.1951 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 23.05.1951 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 30.05.1951 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 08.06.1951 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 11.07.1951 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 13.08.1951 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 28.08.1951 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 11.10.1951 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 02.11.1951 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 07.11.1951 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 21.11.1951 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 08.12.1951 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 24.12.1951 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 14.03.1952 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 31.03.1952 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 24.05.1952 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 06.06.1952 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 01.08.1952 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 04.08.1952 tarihli kararı.

- DİB Müş. Kur. Kar.*, 05.08.1952 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 29.08.1952 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 18.09.1952 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 13.12.1952 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 22.12.1952 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 08.05.1953 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 25.06.1953 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 05.08.1953 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 06.08.1953 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 26.11.1954 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 08.12.1954 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 20.12.1954 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 22.12.1954 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 05.07.1956 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 09.10.1956 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 21.01.1957 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 07.10.1957 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 10.10.1957 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 31.10.1957 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 26.02.1959 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 01.06.1959 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 06.06.1959 tarihli kararı.
DİB Müş. Kur. Kar., 02.12.1959 tarihli kararı.

TBMM Tutanak Dergisi ve Resmi Gazete

TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, C. 1, Birleşim 3, 29 Mayıs 1950.

TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, C. 1, Birleşim 9, 16 Haziran 1950.

Resmi Gazete, Kanun No: 5816, Resmi Gazete yayım tarihi 31 Temmuz 1951, Sayı: 7872.

B. Kitap ve Makale

BAŞGİL, Ali Fuad, *Din ve Laiklik*, Yağmur Yayınları, İstanbul: 1991.

ÇOLAK, Filiz, "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950 – 1951)", *Tarih Okulu*, İlkbahar – Yaz 2013, S. XIV, s. 113-145.

CELÂL Nuri, "İslâmiyet Mâni-i Terakki midir?", *Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 5, 19 T.evvel 1334/1918, No. 90, s. 1069-1072.

ERDOĞAN, Mustafa, *Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji*, Liberte Yayınları, Ankara 2000.

EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara:1990.

FEROZE, Muhammed, "Laiklikte Aşırılık ve İlmülük", *Türkiye'de İslam ve Laiklik*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 23-40.

GÖZAYDIN, İhtar, *Diyanet, Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2009.

- HEYD, Uriel, *“Modern Türkiye’de İslam’ın Yeniden Dirilişi”*, Türkiye’de İslam ve Laiklik, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s.165-183.
- KARA, İsmail, *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.
- KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul: 2010.
- MARDİN, Şerif, *Türkiye’de Din ve Siyaset- Makaleler 3-*, İletişim Yay., İstanbul: 1995.
- MANGO, A. J. A. , *“Türkiye’de İslam”*, Türkiye’de İslam ve Laiklik, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 129-141.
- REED, Howard A. , *“Çağdaş Türk Müslümanlarının Dini Hayatı”*, Türkiye’de İslam ve Laiklik, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 91-128.
- RUSTOW, Dankwart A. , *“Türkiye’de İslam ve Politika”*, Türkiye’de İslam ve Laiklik, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 57-90.
- TANOĞLU, Ali, *“Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950-1951)”*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 14, No: 1 – 4, Ekim 1952 – Temmuz 1953, s. 129-161.
- TOKER, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları, DP’nin Altın Yılları 1950-1954*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *İslamcılık Cereyanı*, Baha Matbaası, İstanbul: 1962.

Yayınlanmamış Tezler

- KARA, Serdar, *Tek Partiden Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Türkiye’de Din Politikalarındaki Değişim Üzerine 1945-1950*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2012).
- UYANIK, Necmi, *Siyasî Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri (İleri)*, (Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2003).

Film

- NEJAT Saydam (Yönetmen), *Hz. Ömer’in Adaleti*, Oyuncular; Ağâh Hün, Reha Yurdakul, Vahi Öz ve diğerleri, And Film, 1961.